

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

УДК 159.9: 159.94

СНІСАРЕНКО Андрій Григорович

**ПРОФЕСІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ НАЧАЛЬНИКІВ
КАРАУЛІВ ОПЕРАТИВНО-РЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ ЦИВІЛЬНОГО
ЗАХИСТУ МНС УКРАЇНИ**

Спеціальність 19.00.09
«Психологія діяльності в особливих умовах»

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Харків – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля, Міністерство надзвичайних ситуацій України.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент
КРИШТАЛЬ Микола Андрійович,
Академія пожежної безпеки
імені Героїв Чорнобиля, ректор.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, доцент
КОРОЛЬЧУК Валентина Миколаївна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
кафедра психології розвитку, професор;

кандидат психологічних наук, доцент
МИРОНЕЦЬ Сергій Миколайович,
Інститут державного управління у сфері цивільного
захисту Національного університету цивільного
захисту України, заступник начальника Інституту
з науково-педагогічної роботи.

Захист відбудеться «10» лютого 2011 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.707.02 в Національному університеті цивільного захисту України за адресою: 61023, м. Харків, вул. Чернишевська, 94, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного університету цивільного захисту України за адресою: 61023, м. Харків, вул. Чернишевська, 94.

Автореферат розіслано «6» січня 2011 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат психологічних наук, доцент

В.Є. Христенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Діяльність управлінських кадрів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту (ОРС ЦЗ) МНС України, на відміну від багатьох інших професій, пов'язана з умовами постійної екстремальності: відповідальність за життя та здоров'я особового складу, виконання завдань; забезпечення оперативної готовності технічних засобів; висока температура і концентрація продуктів горіння; робота на висоті; значні фізичні навантаження під час рятування людей і матеріальних цінностей тощо. Слід акцентувати увагу також на недостатній комплектації підрозділів сучасною пожежною, аварійно-рятувальною технікою та обладнанням, низькому рівні соціального та медичного захисту фахівців зазначеного напрямку діяльності. Щорічно кількість нещасних випадків серед начальницького складу ОРС ЦЗ МНС України під час виконання службових обов'язків коливається в межах від 28 до 53, у тому числі зі смертельними наслідками – від 3 до 7. Відмічається і значна плінність кадрів: близько 80 офіцерів щороку звільняється через хворобу, 145 – за власним бажанням, 170 – переводиться в інші структури МНС України.

Цей перелік можна ще продовжувати, але наслідком усіх вищевказаних обставин є проблема забезпечення належної професійної та психологічної готовності персоналу, що реалізується через систему професійного відбору та психологічного супроводу цього складного та важливого виду діяльності. Зокрема, набуває ваги професіографічний опис діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України, тому що саме цей вид праці в межах МНС України спрямований на керування особовим складом у звичайних та екстремальних умовах.

Отже, актуальність дослідження обумовлена:

- зростаючими вимогами держави й суспільства щодо ефективності діяльності органів та підрозділів цивільного захисту у справі запобігання надзвичайним ситуаціям (НС) та ліквідації їх наслідків;
- практично відсутніми психологічними дослідженнями основних видів діяльності в межах МНС України, у тому числі й діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України, від ефективності яких значною мірою залежать результати дій за призначенням оперативно-рятувальних підрозділів та формувань;
- необхідністю удосконалення діяльності служби психологічного забезпечення МНС України, насамперед, у розрізі здійснення професійно-психологічного відбору персоналу та психологічного супроводження його діяльності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до плану науково-дослідної роботи Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля та пов'язане з реалізацією Загальнодержавної цільової програми розвитку цивільного захисту на 2009 – 2013 роки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20.08.2008 р. № 1156-р.

Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля (протокол від 15.04.2008 р. № 10) та погоджена на засіданні бюро Міжвідомчої ради з координації наукових

досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол від 27.04.2010 р. № 3).

Метою дослідження є комплексна оцінка індивідуально-психологічних особливостей діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України і розробка на основі цього професіографічного опису даного виду діяльності.

Завдання дослідження:

- шляхом критичного аналізу відповідних літературних джерел розкрити сучасні погляди щодо вивчення проблеми професіографічного опису діяльності працівників різноманітних професій, у тому числі й екстремального профілю;
- розкрити особливості професійної діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України;
- визначити основні професійно важливі якості (ПВЯ) начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України;
- виявити провідні мотиви професійного вибору начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України;
- виокремити та охарактеризувати основні психологічні типи начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України;
- розробити структуру індивідуально-психологічних якостей, що забезпечують успішність діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України.

Об'єкт дослідження – професійна діяльність начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України.

Предмет дослідження – детермінанти ефективності та успішності професійної діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні про те, що ефективність професійної діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України залежить від комплексу ПВЯ працівника, який, за результатами професіографічного опису, має використовуватися при професійно-психологічному відборі та психологічному супроводженні діяльності персоналу служби цивільного захисту.

Методи дослідження. У процесі роботи використовувались як загальнонаукові, так і спеціальні методи дослідження:

- *теоретичного характеру*: аналіз наукової літератури, законодавчих та нормативно-правових документів стосовно організації діяльності підрозділів ОРС ЦЗ МНС України, узагальнення отриманої інформації, системний аналіз та інтерпретація даних;
- *емпіричного характеру*: а) *діагностичні*: методи експертної оцінки та анкетування щодо вивчення особливостей професійної діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України, їхніх ПВЯ; опитувальник В. Мільмана «Мотиваційний профіль особистості» (МПО), призначений для оцінки виразності базових потреб людини за А. Маслоу; б) *психодіагностичні*: методика «Короткий відбірковий тест» (КВТ) – для діагностики інтелектуального інтегрального показника; тест включених фігур Готшільда – спрямований на визначення такого параметра, як полезалежність-полenezалежність; методика «Комунікативні та організаторські здібності» (КОЗ) В.В. Синявського і В.А. Федоришина, яка дає можливість визначати рівень розвитку комунікативних й організаторських здібностей; тест Кейрсі, який націлений на вивчення психологічного типу

особистості; методика «Q-сортування» (В. Стефансон), спрямована на вивчення уявлень про себе; «Опитувальник рівня суб'єктивного контролю» (РСК) (адаптація Є.Ф. Бажина, О.А. Голинкіної, А.М. Еткінда), який призначений для визначення локусу суб'єктивного контролю особистості; стандартизований метод дослідження особистості (СМДО), який використовувався для виявлення характерологічних особливостей особистості та висунення гіпотез про рівень психічного здоров'я начальника караулу ОРС ЦЗ МНС України.

- *методи математичної статистики*: t-критерій Стьюдента, коефіцієнт кореляції Пірсона, кутове перетворення Фішера, факторний аналіз. Статистична обробка отриманих даних проводилася за допомогою комп'ютерної програми SPSS 17.0.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

Вперше на основі комплексного дослідження здійснено професіографічний опис діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України та виявлено їхні ПВЯ; встановлено зв'язок між ПВЯ начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України та їхньою професійною успішністю.

Уточнені уявлення про умови та фактори забезпечення ефективності професійної діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України.

Дістали подальшого розвитку система наукових поглядів щодо закономірності впливу на розвиток особистості чинників професійної діяльності; сучасні підходи щодо професійно-психологічного відбору та психологічного супроводження діяльності персоналу ОРС ЦЗ МНС України.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає в тому, що на основі комплексного підходу *здійснено* професіографічний опис діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України.

Розроблено структуру індивідуально-психологічних якостей, що забезпечують успішність діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України. Це дозволить ефективно проводити професійно-психологічний відбір та психологічне супроводження діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України, а отже, зменшити плінність кадрів у системі МНС.

Крім того, отримані дані можуть бути підґрунтям для розробки програм щодо запобігання негативному впливу факторів службової діяльності на керівний склад пожежно-рятувальних підрозділів МНС України.

Професіографічний опис діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України схвалено Науково-методичним центром навчальних закладів МНС України (акт впровадження від 19.01.2010 р.) та рекомендовано ГУ МНС України в Черкаській області для проведення професійно-психологічного відбору кандидатів на службу і моніторингу успішності професійної діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України (акт впровадження від 23.06.2010 р.).

Положення, висновки й рекомендації дисертації апробовано і впроваджено в навчальний процес Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля МНС України (акт впровадження від 12.03.2010 р.) та Львівського державного університету безпеки життєдіяльності МНС України (акт впровадження від 23.03.2010 р.).

Особистий внесок автора. У навчальному посібнику «Психологія діяльності в особливих умовах» (у співавторстві з В.П. Бутом, В.В. Вареником, Н.П. Вовк, Г.С. Грибенюком, М.А. Кришталем та П.В. Теслюком) автору належить розділ II «Змістові модулі. Модуль 1. Психологічні особливості діяльності персоналу МНС України та їх професійно-психологічна підготовка. Модуль 2. Психологічні основи збереження, підтримки і відновлення працездатності персоналу МНС України»; у статті «Психологічний аналіз професійної діяльності фахівців радіаційно-хімічних формувань аварійно-рятувальних підрозділів МНС України» (у співавторстві з М.А. Кришталем, А.Д. Левченком та Д.Є. Левченком) особистий внесок автора полягає в узагальненні сучасних підходів щодо професіографічного вивчення особистості рятувальника; у статті «Фрустрація рятувальника як психологічна проблема» (у співавторстві з С.А. Мукомел) автором з'ясовано специфіку розвитку фрустрації у професійній діяльності рятувальника; у матеріалах міжнародних науково-практичних конференцій «Пожежна безпека – 2007» та «Чрезвычайные ситуации: предупреждение и ликвидация» (у співавторстві з М.А. Кришталем) автором визначено основні ПВЯ начальника караулу ОРС ЦЗ МНС України; у матеріалах II Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих науковців «Наука, освіта, суспільство очима молодих» (у співавторстві з М.А. Кришталем) автором окреслено проблеми оцінки та контролю ефективності професійної діяльності рятувальників; у матеріалах Міжнародної науково-практичної конференції «Чрезвычайные ситуации: теория, практика, инновации» (у співавторстві з М.А. Кришталем) автором виокремлено та охарактеризовано основні психологічні типи начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України.

Апробація та реалізація роботи. Основні результати роботи та її окремі фрагменти апробовано на 33 наукових конференціях та семінарах: *міжнародних науково-практичних конференціях*: «Пожежна та техногенна безпека» (Черкаси, 1 – 2 грудня 2005 р.); «Wykształcenie i nauka bez granic – 2005» (Перемишль – Прага, 19 – 27 грудня 2005 р.); «Сучасні наукові дослідження – 2006» (Дніпропетровськ, 20 – 28 лютого 2006 р.); «Проблеми особистості в сучасній науці: результати й перспективи досліджень» (Київ, 27 – 28 квітня 2006 р.); «Предупреждение. Спасение. Помощь. Теория и практика 15 лет в системе МЧС России» (Хімки, 3 квітня 2007 р.); «Чрезвычайные ситуации: предупреждение и ликвидация» (Мінськ, 6 – 8 червня 2007 р., 8 липня 2009 р.); «Пожежна безпека – 2007» (Черкаси, 15 – 16 листопада 2007 р.); «Психологічні аспекти національної безпеки» (Львів, 27 – 28 березня 2008 р.); «Научные исследования – теория и эксперимент '2008» (Полтава, 19 – 21 травня 2008 р.); «Инновационные технологии защиты от чрезвычайных ситуаций» (Мінськ, 2 – 3 жовтня 2008 р.); «Розвиток наукових досліджень '2008» (Полтава, 24 – 26 листопада 2008 р.); «Організаційно-управлінські, економічні та нормативно-правові аспекти забезпечення діяльності органів управління та підрозділів МНС України» (Черкаси, 28 квітня 2009 р., 16 квітня 2010 р.); «Наука, освіта, суспільство очима молодих» (Рівне, 13 – 14 травня 2009 р.); «Пожежна безпека – 2009» (Львів, 5 листопада 2009 р.); «Теорія та практика ліквідації надзвичайних ситуацій» (Черкаси, 4 грудня 2009 р.); «Успішність особистості: потенціал та обмеження»

(Київ, 18 березня 2010 р.); «Вища школа України: національні пріоритети і європейські орієнтири» (Черкаси, 29–30 квітня 2010 р.); «Чрезвычайные ситуации: теория, практика, инновации» (Гомель, 27–28 травня 2010 р.); «Сучасний стан розвитку екстремальної та кризової психології» (Харків, 18–19 листопада 2010 р.); *науково-практичних конференціях*: «Защита от чрезвычайных ситуаций: инновации, и перспективы дополнительного образования» (Світла Роща, 21–22 вересня 2006 р.); «Сучасний стан розвитку екстремальної та кризової психології» (м. Харків, 23 листопада 2007 р.); *всеукраїнських науково-практичних конференціях*: «Пожежна безпека та аварійно-рятувальна справа: стан, проблеми і перспективи» (Київ, 30 листопада – 1 грудня 2005 р.); «Проблеми і перспективи наук в умовах глобалізації» (Тернопіль, 27 жовтня 2005 р., 7 листопада 2006 р.); «Проблеми зниження ризику виникнення надзвичайних ситуацій в Україні» (Київ, 11–12 жовтня 2006 р.); «Вища школа України в умовах глобалізації та інтеграції» (Черкаси, 27–28 березня 2008 р.); «Інноваційні підходи до застосування технологій у соціально-педагогічній роботі» (Черкаси, 15–16 лютого 2009 р.); «Теоретико-методологічні та прикладні аспекти психології особистості» (Київ – Кіровоград, 4–5 грудня 2009 р.); XV Науково-технічній конференції «Системы безопасности» (Москва, 26 жовтня 2006 р.); II Міжвузівській науковій конференції «Проблеми психології діяльності в особливих умовах» (Черкаси, 26 лютого 2010 р.); Міжрегіональному науковому семінарі «Актуальні проблеми становлення особистості професіонала в ризиконебезпечних професіях» (Київ, 25 березня 2010 р.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладено в 47 наукових працях, з них: 1 навчальний посібник, 13 статей опубліковані у фахових наукових виданнях із психологічних наук, 3 статті – в інших наукових виданнях, 30 тез доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, 3 розділів, висновків, додатків та списку використаних джерел. Рукопис дисертації містить 243 сторінки (з них 174 сторінки основного тексту). Робота містить 22 таблиці, 16 рисунків. Список використаних джерел налічує 196 найменувань, у тому числі 13 – іноземних.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Вступ містить обґрунтування актуальності проблеми дослідження та обраного напрямку дисертаційної роботи, розкриває її об'єкт та предмет, головну мету, гіпотезу та завдання, методологічні та методичні підходи. Викладено наукову новизну та практичну значущість роботи. Наведено відомості про особистий внесок автора, апробацію та впровадження результатів дослідження в практику діяльності МНС України.

Перший розділ «Професіографія як предмет психологічного дослідження» містить стислий огляд проблеми психологічного вивчення різних видів професійної діяльності. Узагальнено наукові підходи до теоретико-методологічних основ дослідження професійної діяльності, описано соціально-психологічні детермінанти, які обумовлюють потребу в розробці сучасного професіографічного опису основних спеціальностей у межах МНС України.

Зазначено, що ще на початку становлення радянської психологічної науки були розроблені основні теоретичні та методологічні підходи до вивчення професій, у тому числі: поняття «професіографія» (як описово-технічна і психофізіологічна характеристика різних видів професійної діяльності), «професіограма» (сукупність соціально-економічних, технологічних, психофізіологічних знань про професію та організацію праці), «психограма» (психологічний «портрет» професії, представленої групою психологічних функцій, що актуалізують конкретну професію); комплексний підхід до вивчення професійної діяльності (із залученням різних фахівців); основні методи професіографії: опитування, спостереження (хронометраж, хроноциклографія тощо), трудовий метод І.М. Шпільрейна (що дає змогу психологу виділити психологічні функції, які активуються певною робочою спеціальністю, простежити вплив на них процесів тренування, втоми, адаптації), експеримент (мета якого полягала в експериментальній перевірці виділених в орієнтовній психограмі психічної та психофізіологічної характеристик, визначенні міри їх функціонування, необхідної для успішного виконання професійного завдання, за допомогою тестів А. Бурдона, Ф. Гізе, О.О. Кушиннікова, У. Мак-Кола, Є.І. Рузера, І.М. Шпільрейна та ін.); дослідні схеми «орієнтованого професіографування» для визначення психофізіологічних функцій конкретної професійної діяльності, систематизації професіографічного матеріалу для вирішення завдань профконсультації; розчленовування професійної діяльності на окремі елементи та розгляд конкретного трудового процесу як системи.

Виділено два основні напрями, у рамках яких визначалися принципи і розроблялися методи психологічного аналізу професійної діяльності. Завдання першого напрямку полягало у вичерпному описі та ретельному психофізіологічному аналізі різних професій для вирішення психотехнічних проблем: профвідбору і профконсультації; профутомлення і профнавчання; раціоналізації робочого місця, реконструкції та проектування професій (Б.Г. Ананьєв, С.Г. Геллерштейн, М.Д. Левітов, І.П. Четвериков та ін.). Завдання другого – створення психологічної класифікації професій (М.К. Гусєв, Є.О. Клімов, С.Г. Струмилін, І.М. Шпільрейн та ін.).

Відповідно до загальноновизнаної та широко використовуваної психологічної класифікації професій Є.О. Клімова діяльність начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України віднесено до типу професій «людина-людина» та «людина-техніка», оскільки основним завданням працівників є керівництво підлеглим особовим складом, їх підготовка, забезпечення безпеки, а також виконання обов'язків із гасіння пожеж, ліквідації аварій та НС.

Зазначено, що основні прийоми, принципи та методи психологічного вивчення професійної діяльності вітчизняні психотехніки синтезували в спеціальний підхід – професіографію, до завдань якої входить опис професій або спеціальностей, основних вимог, які вони висувають до працівника, його психофізіологічних і фізичних якостей, а також чинників, що зумовлюють успішність або неуспішність, задоволеність або незадоволеність особистості даною професійною діяльністю.

На сучасному етапі проблема професіографічного опису діяльності працівників екстремального профілю найповніше представлена в наукових працях В.І. Барка, В.П. Бодрова, С.П. Бочарової, В.П. Бута, Л.О. Гонтаренко, Г.С. Грибенюка, О.П. Євсюкова, М.С. Корольчука, В.М. Корольчук, М.А. Кришталя, В.О. Лефтерова, С.Ю. Лебедєвої, С.М. Миронця, О.О. Назарова, Є.М. Потапчука, О.П. Самонова, В.П. Садкового, О.Д. Сафіна, В.В. Стасюка, О.М. Столяренка, О.В. Тімченка, О.В. Шленкова та ін. З'ясовано, що в загальному вигляді професіографія – це обов'язкова умова наукової організації професійної орієнтації, а також вихідний пункт для вибору методів, порядку й послідовності проведення професійно-психологічного відбору.

Наведено процедуру та методику проведення авторського дослідження, основою якого стала розробка та дослідження моделі діяльності за основними двома формами: імпліцитною, що полягає у відтворенні вимог діяльності, яким повинен відповідати фахівець, і експліцитною, що відтворює перелік ПВЯ, умінь та навичок, які повинен мати цей фахівець.

Методом експертних оцінок здійснено розподіл начальників караулів ОРС ЦЗ на три групи досліджуваних залежно від рівня їхньої професійної успішності. До першої групи (високий рівень професійної успішності) увійшли 58 осіб віком від 21 до 34 років. Стаж служби у МНС становить від 4 до 14 років, на займаній посаді – від 1 до 10 років. При виконанні службових завдань діють упевнено, самостійно, рішуче. В екстремальних ситуаціях добре контролюють свої емоції й поведінку. Діють планомірно й упорядковано. Систематично складають заліки зі службової підготовки на оцінку «відмінно». До другої групи (середній рівень професійної успішності) увійшли 64 особи віком від 21 до 34 років. Стаж служби у МНС становить від 4 до 14 років, на займаній посаді – від 1 до 10 років. При виконанні службових завдань виявляють стриманість, обережність, нерішучість. Характерні відповідальність, обов'язковість, зважання на думку групи. В екстремальних ситуаціях поведінка спокійна, урівноважена. Систематично складають заліки зі службової підготовки на оцінку «добре». До третьої групи (низький рівень професійної успішності) увійшли 72 особи віком від 21 до 34 років. Стаж служби у МНС становить від 4 до 15 років, на займаній посаді – від 1 до 11 років. Професійна діяльність характеризується низькою якістю виконання службових завдань. Мають низький рівень здатності контролювати свою діяльність в екстремальних умовах. Знижена витривалість до стресу. Поведінка з елементами тривожності, напруженості, занепокоєння. Систематично складають заліки зі службової підготовки на оцінку «задовільно».

Отримані в ході дослідження результати перевірялися аналізом матеріалів особової справи, інших службових документів, спостереженнями, бесідами та ін. Безпосередньо весь цикл дослідження було розподілено на послідовні етапи, кожен із яких присвячувався вирішенню конкретної частини загальної задачі і ставав базою для подальших досліджень.

У другому розділі *«Професіографічний аналіз професійної діяльності начальників караулів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України»* розкрито особливості професійної діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України. Проведений аналіз сучасного нормативно-

правового регулювання їхньої діяльності дав змогу виділити найбільш вразливі місця функціонального призначення цих фахівців.

Відзначено, що на сьогодні основними нормативно-правовими документами, які регламентують діяльність начальників караулів ОРС ЦЗ, є накази МНС України «Про затвердження Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників МНС України», «Про затвердження Тимчасового порядку організації внутрішньої, гарнізонної та караульної служб МНС України» та «Про введення в дію Тимчасового Статуту дій у надзвичайних ситуаціях». Проте головним недоліком в організації роботи начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України є повна відсутність будь-якої професіограми цього виду діяльності.

За результатами опитування досвідчених фахівців ОРС ЦЗ МНС України встановлено, що особливостями професійної діяльності начальників караулів є:

- висока відповідальність як керівника за прийняті рішення, вчинки та дії;
- дефіцит часу й відсутність належної інформації, що потрібна для організації відповідних дій та прийняття відповідного рішення;
- невизначеність завдання у зв'язку з незвичністю і складністю просторового орієнтування в незнайомій місцевості;
- неперервність нервово-психічного напруження, що спричинено систематичною роботою в небезпечному середовищі (при високій температурі, шумі, високій густині диму, підвищеній вологості, обмеженій видимості тощо);
- постійна загроза для життя і здоров'я (можливі обвалення будівельних конструкцій, вибухи парів і газів тощо);
- емоційні та стресові розлади (винесення травмованих людей, загибель товариша по службі та ін.);
- значні фізичні навантаження, що виникають внаслідок високого темпу роботи з рятування людей і гасіння пожеж, розбирання конструкцій, перенесення пожежно-технічного обладнання на значні відстані;
- труднощі, зумовлені необхідністю проведення робіт в обмеженому просторі (у тунелях, підземних галереях, газопровідних і кабельних комунікаціях);
- неочікувані перешкоди, що ускладнюють виконання оперативної задачі;
- дискомфортний стан через перебування в бойовому одязі та спорядженні.

Виявлені основні травмуючі фактори начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України: обвалення будівельних конструкцій; дія екстремальних температур; падіння з висоти; вибухи ємностей із горючими та легкозаймистими рідинами; ушкодження електричним струмом; дія отруйних речовин, газів, продуктів згоряння.

Аналіз плинності кадрів серед начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України показав, що максимальний відсоток від числа звільнених зі служби становлять фахівці, які були звільнені за власним бажанням. Тобто, з одного боку, мотиви, які спонукають фахівців до такого рішення, як правило, є проявом розчарування в обраній професії: незадоволеність професійною діяльністю, нервово-психічна напруга тощо. З іншого боку, звільнення за власним бажанням може допускати

перехід фахівця на роботу в інший підрозділ або в інші служби: державний пожежний нагляд, МВС, Збройні Сили тощо.

Виявлені основні причини, що визначають фактор незадоволеності начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України своєю професійною діяльністю: недостатня грошова винагорода; неспокійний, нервовий, напружений характер роботи; велика кількість службових обов'язків; недостатня оцінка важкості праці; відсутність перспектив отримання службового житла; низький рівень технічного забезпечення професійної діяльності. Менш значущими факторами професійної незадоволеності є: відсутність перспективи просування по службі; низька професійна ефективність підлеглих; соціально-психологічний клімат у пожежно-рятувальних підрозділах та внутрішньосімейні взаємовідносини.

Визначено основні показники напруженості праці начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України: ризик для здоров'я та життя, екстремальні умови діяльності, велика кількість обов'язків, значні нервово-психічні навантаження, понаднормова робота, ступінь відповідальності в роботі, недостатня оцінка труднощів роботи. Це підтверджує той факт, що умови праці начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України характеризуються такими рівнями шкідливих факторів виробничого середовища і трудового процесу, вплив яких протягом робочої зміни (або ж її частини) створює загрозу для життя, високий ризик виникнення важких форм гострих професійних уражень. Тобто можна констатувати, що їхня робота є дуже напруженою і за умовами праці належить до четвертого класу – небезпечна (екстремальна).

Отже, на відміну від багатьох професій, діяльність начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України проходить в умовах прямої загрози для життя та здоров'я. Специфікою діяльності таких фахівців є те, що вони, працюючи в екстремальних умовах, приймають управлінські рішення і не мають права на помилку.

Визначено основні ПВЯ начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України: професійна направленість (направленість на змістовну продуктивну працю; здатність уникати невдач у професійній діяльності; здатність досягати поставленої мети; готовність до професійного саморозвитку та вдосконалення); професійна компетентність (екстремальна професійна компетентність, тобто здатність діяти в умовах, що раптово ускладнилися; уміння чітко донести до підлеглих свої думки та наміри; вміння дати об'єктивну оцінку діям підлеглих; уміння в конфліктних ситуаціях проводити адекватну ситуації стратегію комунікативної поведінки, змінювати стиль спілкування); управлінські якості (здатність організувати діяльність підлеглих, ставити конкретні завдання, згуртовувати колектив, виявляючи при цьому вимогливість і критичність; здатність брати на себе відповідальність за прийняті рішення та дії; здатність до активності, ініціативності, розпорядливості; здатність досягати успіху у вирішенні службових справ; здатність формувати мотивацію у підлеглих до виконання поставлених завдань; уміння давати чіткі, ясні, впевнені формулювання при постановці завдань, доповіді); інтелектуальні якості (здатність розглянути проблему в цілому; здатність прийняти правильне рішення при нестачі необхідної інформації або відсутності часу на її осмислення; уміння вибирати з великого обсягу інформації ту, яка необхідна для вирішення завдання; аналітичний склад

розуму, прогностичні здібності; уміння діяти творчо, нешаблонно; розвинутий інтелект, прогресивний світогляд, ерудиція); мнемічні якості (достатній обсяг, швидкість і точність запам'ятовування та сприймання; здатність протягом тривалого проміжку часу утримувати в пам'яті велику кількість інформації; здатність помічати зміни в обстановці, не зосереджуючи свідомо на них увагу; здатність швидко орієнтуватися в новій і незнайомій обстановці, оцінювати ступінь важливості інформації, що надходить; здатність протягом короткого терміну утримувати в пам'яті розташування предметів, їхній колір, розмір); емоційно-вольові якості (здатність керувати власною поведінкою у критичних обставинах; здатність психологічно впливати на підлеглих у критичних обставинах, заряджати їх енергією, оптимізмом, упевненістю; схильність до розумного і виправданого професійного ризику; врівноваженість та самовладання в умовах загрози особистій безпеці; наполегливість у подоланні труднощів; висока стресостійкість; здатність до сміливих, рішучих, ініціативних дій); психомоторні якості (висока фізична витривалість, стійкість до фізичної втоми; розвинута координація рухів, стійкість до тремору; точність рухів і здатність до швидкої дії в умовах дефіциту часу; здатність використовувати м'язову силу як вибухового, так і статичного характеру); сенсорно-перцептивні якості (підвищені вимоги до зорової, слухової чутливості та вестибулярного апарату); атенційні якості (здатність тривалий час зберігати стійку увагу, незважаючи на втому та сторонні подразники; здатність швидко переключати увагу з одного виду діяльності на інший; уміння розподіляти увагу при виконанні декількох функцій, завдань в умовах дефіциту часу). Кожна ПВЯ визначає успішність взаємозв'язку між реальністю і суб'єктивним світом професіонала в процесі діяльності.

Розроблено психограму начальника караулу ОРС ЦЗ МНС України як багаторівневу структуру ПВЯ: на першому, найбільш важливому рівні знаходяться інтелектуальні ПВЯ (середньогруповий показник знаходиться в діапазоні 4,73 – 4,34 бала ($p \leq 0,05$)); на другому рівні – управлінські ПВЯ (4,71 – 4,31 бала ($p \leq 0,05$)); на третьому рівні – емоційно-вольові ПВЯ (4,69 – 4,21 бала ($p \leq 0,05$)); на четвертому рівні – мнемічні ПВЯ (4,67 – 4,18 бала ($p \leq 0,05$)).

Отримані дані підкріплені результатами факторного аналізу, підсумком якого стало виділення двох основних факторів ПВЯ. *Перший фактор* становлять такі ПВЯ: екстремальна професійна компетентність, тобто здатність діяти в умовах, що раптово ускладнилися (0,653); здатність тривалий час зберігати стійку увагу, незважаючи на втому та сторонні подразники (0,624); здатність контролювати себе у критичних обставинах (0,770); здатність до сміливих, рішучих, ініціативних дій (0,426); висока стресостійкість (0,611). Цей фактор позначено як вольовий компонент у структурі особистості. *Другий фактор* містить у собі такі компоненти: розвинутий інтелект, прогресивний світогляд, ерудиція (0,800); здатність швидко переключати увагу з одного виду діяльності на інший (0,610); уміння вибирати з великого обсягу інформації ту, яка необхідна для вирішення завдання (0,733); уміння розподіляти увагу при виконанні декількох функцій, завдань в умовах дефіциту часу (0,389); аналітичний склад розуму та прогностичні здібності (0,420); уміння діяти творчо, нешаблонно (0,678); здатність розглянути проблему в цілому (0,389). ПВЯ, які об'єднані в

цьому факторі, визначено в професіографічній структурі як інтелектуально-когнітивний компонент.

У третьому розділі «*Психологічні характеристики начальників караулів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України*» досліджено психологічні умови ефективності професійної діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України. Визначено рівні виразності зазначених у запропонованій психограмі ПВЯ начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України з різними показниками успішності професійної діяльності.

Виявлено домінуючі мотиви та особливості обрання фахівцями своєї професії. Побудовано усереднені мотиваційні профілі трьох груп досліджуваних начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України (рис. 1).

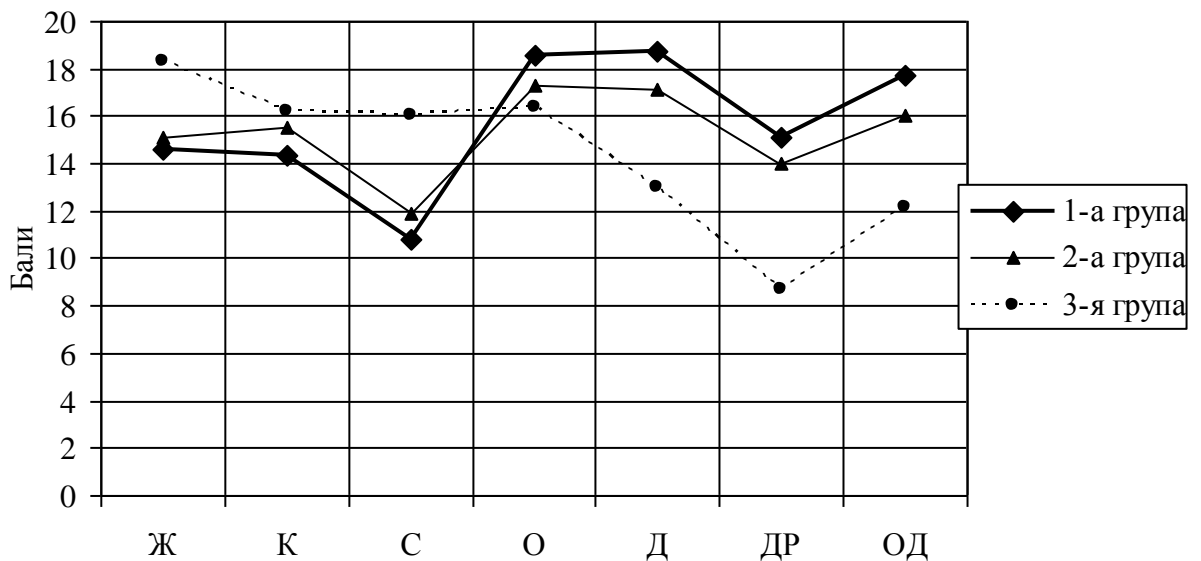

Рис. 1. Усереднені мотиваційні профілі начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України

Таким чином, більш професійно спрямованими є 1-а та 2-а групи начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України – фахівці з високим та середнім рівнем професійної успішності. Так, для них більш виразною є продуктивна тенденція, що збігається з робочою спрямованістю. Продуктивна мотивація детермінує творчий розвиток особистості та сприяє входженню фахівців у систему соціальних взаємовідносин. Ці мотиви та цінності орієнтують таку особистість на майбутнє. Продуктивний тип мотивації є цілком усвідомленим, він забезпечує формування суспільно важливих матеріальних та духовних цінностей. Щодо начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України 3-ї групи (фахівці з низьким рівнем професійної успішності) результати є зворотними, тобто вони характеризуються високими показниками споживчої та низькими показниками продуктивної тенденцій (загальножиттєва спрямованість). Для них характерними є мотиви життєзабезпечення, самозбереження, додаткового заробітку, одержання необхідних умов комфорту, гарантій безпеки, статусу та впливу.

При вивченні когнітивного компонента в структурі ПВЯ начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України було встановлено, що в цілому рівень сформованості та розвиненості пізнавальних функцій у всіх групах

досліджуваних є достатньо передбачуваним і прямо пропорційним успішності діяльності. Так, найменш успішні досліджувані характеризуються середнім рівнем розвиненості емоційної деструкції, проте всі інші пізнавальні функції в них розвинені на недостатньому рівні. У групі досліджуваних із середнім рівнем професійної успішності спостерігається високий рівень розвиненості таких розумових операцій, як здібність до узагальнення та аналізу, емоційна деструкція. Досліджувані з високим рівнем професійної успішності мають найвищий рівень сформованості здібностей до узагальнення та аналізу інформації, просторової уяви, гнучкості мислення, а також розподілення та концентрації уваги.

Подальше дослідження було спрямоване на визначення рівня розвитку управлінських якостей, до яких належать комунікативні та організаторські здібності. Виявлено, що начальникам караулів ОРС ЦЗ МНС України 1-ї групи притаманні, передусім, дуже високі та високі показники розвитку цих якостей. У свою чергу, для переважної більшості фахівців 2-ї та 3-ї груп характерними є середні показники розвитку управлінських якостей. Це свідчить про те, що фахівці з високим рівнем професійної успішності швидко орієнтуються в складних ситуаціях, винахідливі, наполегливі та вимогливі. Їм притаманні легкість у спілкуванні, самокритичність і витримка. Представники інших двох груп характеризуються недостатньою впевненістю і невмінням швидко орієнтуватися в складних ситуаціях, слабо проявляють наполегливість та вимогливість, зазнають труднощів у спілкуванні, пасивні та нестримані.

Визначено особливості прояву типових властивостей соціальних типів особистості начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України з різними рівнями професійної успішності. Установлено, що більшість начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України (33,20 %), які за даними експертного оцінювання увійшли до 1-ї групи, характеризується за типом ESTJ «Адміністратор». Такий керівник зазвичай має високу працездатність. У нього сильно розвинене почуття відповідальності. Завжди віддає перевагу справі, а не словам. Зневажає хитрощі і підступність, відверто висловлює свою думку. Над усе цінує якість виконаної роботи. Завжди приходиться на допомогу людині, якій загрожує фізична небезпека, діє у такій ситуації сміливо і рішуче. Дотримується в усьому порядку. Володіє розвиненим почуттям обов'язку.

У 2-й групі досліджуваних найвищий бал відмічено за типом ESTP «Гравець» – 35,69 % серед усіх опитаних. Таку особистість можна описати як рішучу і цілеспрямовану, що підпорядковує інших людей своєму впливу. Віддає перевагу тільки значним цілям – йде до них, незважаючи ні на що. Гнучкий тактик, не хещує тимчасовими компромісами. Його наполегливість зростає пропорційно кількості перешкод, які треба подолати. Крім цього, начальник караулу ОРС ЦЗ МНС України з таким особистісним типом уміє сконцентрувати всі свої сили у вирішальний момент. Логічно прораховує план дій наперед, ніби грає партію в шахи. Прагне давати іншим вказівки, але сам наказного тону не переносить. Справи контролює за кінцевим результатом. Зазвичай займає позицію тіньового лідера.

У 3-й групі досліджуваних, до якої увійшли начальники караулів ОРС ЦЗ МНС України з низькими показниками рівня професійної успішності, найчастіше

відмічається такий особистісний тип, як ESFJ «Комерсант» – 21,45 %. Цей керівник емоційний і товариський. Уміє підняти настрій, розвеселити. Із задоволенням розповідає про свої зв'язки, знайомства. Емоції змінюються різко: то веселий і доброзичливий, то запальний і злий. До людей, які йому не подобаються, ставиться прискіпливо. Дуже ображається, якщо його старання не цінують. Досить метушливий і незібраний. Постійно перевантажений справами, від багатьох із яких можна відмовитися. Чекає тільки позитивного результату, тому часто піддається стресу несправджених надій. Стійкий у звичках і способах діяльності.

Встановлено ступень дисонансу уявлень начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України про себе з оцінкою їх особистості підлеглими. Отримані результати дозволили констатувати, що:

- у фахівців із високим рівнем професійної успішності найбільшу різницю в оцінках «Я реального» та «Я ідеального» зафіксовано за шкалою «Товариськість» – «Нетовариськість» – такі фахівці оцінюють себе як товариських особистостей. Протилежної думки стосовно цих показників дотримуються підлеглі. Такі результати продиктовані тим, що стиль спілкування начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України здебільшого припускає віддання наказів та розпоряджень, а також проведення оцінок та аналізу діяльності караулу;

- у фахівців із середнім рівнем професійної успішності проявляється розходження стосовно тенденції «Прийняття боротьби». Це свідчить про дисонанс в оцінці такого явища, як прагнення завоювати авторитет у системі міжособистісних відносин, що є досить бажаним для начальника караулу ОРС ЦЗ МНС України, адже він повинен викликати серед своїх підлеглих повагу та бути для них авторитетною особою;

- у фахівців із низьким рівнем професійної успішності найбільш виразна різниця зафіксована за шкалою «Залежність». Підлеглі сприймають їх як особистостей, які прагнуть дотримуватись групових норм і стандартів, бажають бути «в межах групи» тощо. Така позиція може бути зумовлена чіткою регламентацією діяльності фахівців.

Результати вивчення рівня суб'єктивного контролю показали, що професійно успішні начальники караулів ОРС ЦЗ МНС України зазвичай активні в досягненні поставленої мети, самостійні й незалежні у своїх діях і вважають, що несуть особисту відповідальність за більшу частину подій, які відбуваються в їхньому житті. Це підтверджується високими показниками за шкалою загальної інтернальності ($M = 6,45$). Для 2-ї групи цей показник становить 5,79, а для 3-ї – 5,26. Усереднені профілі тесту РСК, який використовувався для діагностики вольової сфери досліджуваних, для груп з різною професійною успішністю зображено на рис. 2.

Високі показники за внутрішнім локусом контролю діагностуються в досліджуваних 1-ї групи у сфері досягнень ($M = 6,31$). У групі середньоуспішних фахівців цей показник досягає 5,57, а в неуспішних – лише 5,13. Результати за шкалою інтернальності у сфері невдач показують, що представники 1-ї групи мають найвищий показник ($M = 5,67$). Тобто в начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України з високим рівнем успішності відмічається розвинуте почуття

суб'єктивного контролю стосовно негативних подій і ситуацій, що проявляється в схильності звинувачувати самого себе в різних невдачах, неприємностях і стражданнях. Проте у досліджуваних 2-ї ($M = 5,32$) і 3-ї ($M = 5,27$) груп спостерігається екстернальний локус контролю.

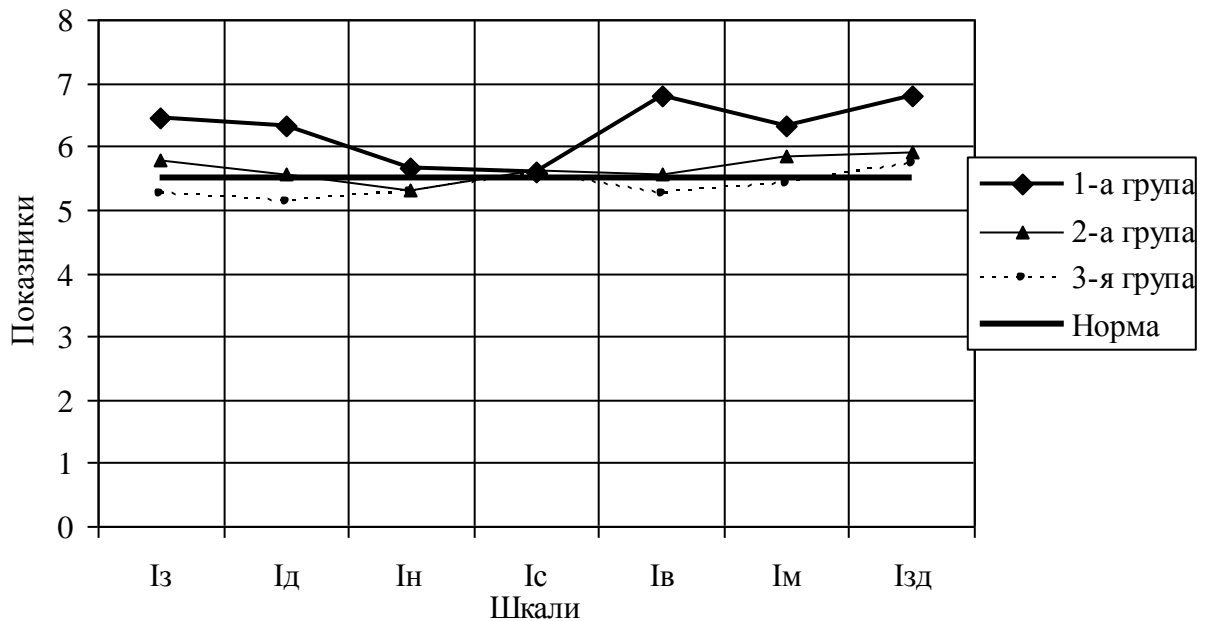

Рис. 2. Усереднені профілі РСК начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України

За шкалою інтернальності в сімейних стосунках розходження у всіх представників трьох груп незначні: у 1-й групі $M = 5,59$, у 2-й – $5,64$, у 3-й – $5,57$. Хоча найвищі показники все-таки в 2-й групі. Отже, середньоуспішні начальники караулів ОРС ЦЗ МНС України більшою мірою, у порівнянні із представниками інших груп, вважають себе відповідальними за події, що відбуваються в родині. Найвищі показники за шкалою інтернальності у сфері виробничих відносин спостерігаються у групі професійно успішних начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України (за цією шкалою в них усереднений показник дорівнює $6,81$, у 2-й групі він досягає $5,58$, а в 3-й – $5,24$).

Результати дослідження рівня інтернальності у сфері міжособистісних стосунків показали, що у досліджуваних 1-ї групи цей показник найвищий ($M = 6,32$), а в 2-й і 3-й групах – відповідно $5,84$ і $5,42$. Це свідчить про те, що начальники караулів ОРС ЦЗ МНС України з високим рівнем професійної успішності здатні контролювати неформальні стосунки з товаришами по службі, підлеглим особовим складом, викликають до себе повагу та симпатію. Представники інших двох груп не здатні активно формувати своє коло спілкування, не завжди контролюють неформальні стосунки в колективі.

Аналіз даних останньої шкали (інтернальності у сфері здоров'я) показав, що цей показник знову ж таки найвищий у представників 1-ї групи ($M = 6,81$). Проте слід зазначити, що в представників 2-ї та 3-ї груп інтернальність у сфері здоров'я знаходиться також на достатньо високому рівні.

Виділено та охарактеризовано основні психологічні типи начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України залежно від рівня професійної успішності.

Отримані результати дали змогу виділити певні розходження в рівнях сформованості особистісних особливостей фахівців зазначеного напрямку діяльності (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика психологічних компонентів особистості начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України з різними рівнями професійної успішності

Шкали СМДО	1-а група (M ± m)	2-а група (M ± m)	3-я група (M ± m)	t (1, 2)	t (1, 3)	t (2, 3)
L	43,48±3,25	47,25±4,22	46,67±3,36	1,91	1,44	0,83
F	45,23±5,76	47,92±5,13	48,11±5,72	0,92	1,56	0,91
K	49,41±6,21	52,13±4,79	50,77±6,17	1,78	0,36	0,97
1	67,53±4,36	61,32±5,36	50,24±5,43	1,92	2,92*	2,73*
2	48,19±3,87	49,85±4,71	52,62±5,81	0,94	1,98	0,84
3	51,74±5,46	53,97±5,53	55,63±4,65	0,93	1,97	0,85
4	49,61±3,27	62,13±4,52	64,06±6,29	2,76*	2,94*	1,16
5	50,58±5,17	52,79±4,03	52,06±5,62	0,68	0,73	0,14
6	63,06±3,68	65,53±4,29	54,35±5,93	0,91	2,54*	2,63*
7	46,77±4,03	54,62±3,74	61,49±5,08	2,19*	2,95*	1,96
8	52,12±5,72	55,41±5,25	57,58±4,75	1,65	1,84	0,92
9	66,28±4,51	57,69±4,16	52,63±3,42	2,69*	2,82*	1,92
0	49,55±3,84	55,91±4,16	60,36±4,33	2,03*	2,49*	1,89
*p≤0,05						

Виявлено, що в групі фахівців із високим рівнем професійної успішності переважають показники за 1-ю шкалою «Невротичний надконтроль» – середній показник становить 67,53 бала та за 9-ю шкалою, яка виражає «Оптимістичність», – 66,28 бала. Спостерігається відповідально-активний тип реагування. Високі показники за 1-ю шкалою свідчать про схильність начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України до професійної діяльності, у якій необхідні такі якості, як старанність, надвідповідальність, акуратність, уміння чітко дотримуватися встановленого порядку і виконувати певні інструкції та директиви. У сфері міжособистісних стосунків проявляється висока вимогливість як до себе, так і до інших щодо відповідності моральним критеріям соціуму. Необхідно зауважити, що поєднання домінуючих 1-ї та 9-ї шкал відіграє істотну роль у детермінації успішності професійної діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України.

У групі фахівців із середнім рівнем професійної успішності переважають показники за 6-ю шкалою «Ригідність» – середній показник становить 65,53 бала. При цьому є підвищення показників за 4-ю шкалою «Імпульсивність» – 62,13 бала. Спостерігається самостверджуючо-закритий тип реагування. Для цих досліджуваних характерними є неприйняття думки оточуючих, впертість, недовірливість, гостре почуття справедливості. Вони емоційно нестійкі. У стресових ситуаціях начальники караулів ОРС ЦЗ МНС України

самостверджуючо-закритого типу реагування демонструють екстернальний тип поведінки, намагаються не брати на себе відповідальність та звинувачують у провинах оточуючих. У ситуації конфлікту існує висока вірогідність імпульсивних реакцій.

Найвищі показники фахівців із низьким рівнем професійної успішності зафіксовано за 4-ю шкалою «Імпульсивність» – середній показник становить 64,06 бала та за 7-ю шкалою «Тривожність» – 61,49 бала. Начальники караулів ОРС ЦЗ МНС України тривожно-імпульсивного типу реагування мають великі труднощі зі сприйняттям цінностей, стандартів і норм суспільства. Вони характеризуються як мужні, говірливі, повні ентузіазму особистості, що мають широкі соціальні контакти. Проте у стосунках із колегами проявляють ворожість, агресивність, саркастичність, цинічність, хизування.

Порівняння особистісних профілів колишніх начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України, що звільнились за власним бажанням, та фахівців, які продовжують працювати, дозволило виділити деякі загальні риси, а саме: відмічено збіг у виразності імпульсивного, тривожного та пасивно-страждаючого психологічних типів, що сформовані в групі неуспішних фахівців. Згадані особистісні риси можуть негативно впливати на успішність професійної діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України. Тобто якщо особистісні особливості кандидата на керівну посаду ОРС ЦЗ МНС України відповідають одному з виділених психологічних типів (імпульсивний, тривожний та пасивно-страждаючий), то очікувати успішності в професійній діяльності від такого фахівця не доводиться. Така особистість змушена буде або «ламати» себе, щоб спробувати стати успішним керівником підрозділу, або ж звільниться зі служби.

Розроблена кореляційна структура психологічних особливостей начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України доповнила визначений у ході дослідження перелік ПВЯ фахівців та надала йому завершеного вигляду (див. рис. 3).

Примітка: ———— – пряма кореляція; - - - - - – зворотна кореляція.

Рис. 3. Кореляційний зв'язок індивідуально-психологічних якостей особистості начальника караулу ОРС ЦЗ МНС України з високими показниками успішності професійної діяльності

Вважаємо, що отримані взаємозв'язки зможуть допомогти більш достовірно визначати провідні ПВЯ начальника караулу ОРС ЦЗ МНС України у професіографічній системі.

Сукупність виділених якостей підтверджує отриману на початку дослідження структуру еталону начальника караулу ОРС ЦЗ МНС України і може використовуватися при проведенні професійно-психологічного відбору кандидатів на службу та навчання. Окрім цього, доцільним є використання отриманого переліку ПВЯ у процесі визначення категорії придатності фахівця на певну посаду, оскільки кореляційний аналіз довів існування тісного взаємозв'язку між категорією придатності та професійною успішністю особистості.

ВИСНОВКИ

У дисертації теоретично узагальнено та по-новому вирішено наукову проблему, що виявляється в професіографічному аналізі діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України та розробці структури ПВЯ, необхідних у їхній професійній діяльності.

1. Аналіз результатів наукових досліджень показав, що професіографія як метод вивчення професійної діяльності людини була розроблена ще в 20 – 30 роках ХХ ст. радянськими психотехніками. Проте на сьогоднішній день не до всіх професій складені характеристики і рекомендації. Тим більше це стосується професій, що з'явилися в Україні в останнє десятиліття у зв'язку зі зміною політичного й економічного укладу життя, а також значним збільшенням кількості пожеж, аварій та НС різного характеру.

Водночас професіографія вже нині має на своєму рахунку деякі істотні досягнення, а послідовне проведення і подальше удосконалення основних її принципів відкриває перспективу врахування і правильного використання різних аспектів конкретної трудової діяльності, зокрема діяльності спеціалістів МНС України.

Авторський підхід до розробки та дослідження моделі діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України, перш за все, ґрунтується на принципі її ізоморфізму у двох основних формах – імпліцитній, яка полягає у відтворенні функціональних вимог, яким повинен відповідати фахівець, і експліцитній, що відтворює перелік відповідних ПВЯ, знань, умінь та навичок, які повинні бути притаманні цьому фахівцю.

2. Виокремлено такі особливості професійної діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України: висока відповідальність як керівника за прийняті рішення, вчинки та дії; дефіцит часу й відсутність належної інформації, що потрібна для організації відповідних дій та прийняття відповідного рішення; невизначеність завдання у зв'язку з незвичністю і складністю просторового орієнтування в незнайомій місцевості; неперервність нервово-психічного напруження, що спричинене систематичною роботою в небезпечному середовищі (при високій температурі, шумі, високій густині диму, підвищеній вологості, обмеженій видимості); постійна загроза для здоров'я і життя (можливі обвалення будівельних конструкцій, вибухи парів і газів); емоційні та стресові розлади (винесення травмованих людей, загибель товариша по службі); значні фізичні

навантаження, що виникають внаслідок високого темпу роботи з рятування людей і гасіння пожеж, розбирання конструкцій, перенесення пожежно-технічного обладнання на значні відстані; труднощі, зумовлені необхідністю проведення робіт в обмеженому просторі (у тунелях, підземних галереях, газопровідних і кабельних комунікаціях); неочікувані перешкоди, що ускладнюють виконання оперативної задачі; дискомфортний стан через перебування в бойовому одязі та спорядженні.

Умови праці начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України характеризуються такими рівнями шкідливих факторів виробничого середовища і трудового процесу, вплив яких протягом робочої зміни (або ж її частини) створює загрозу для життя, високий ризик виникнення важких форм гострих професійних уражень. Тобто можна констатувати, що їхня робота є дуже напруженою і за умовами праці належить до четвертого класу – небезпечна (екстремальна).

3. Визначено основні ПВЯ начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України: професійна направленість (направленість на змістовну продуктивну працю; здатність уникати невдач у професійній діяльності; здатність досягати поставленої мети; готовність до професійного саморозвитку та вдосконалення); професійна компетентність (екстремальна професійна компетентність, тобто здатність діяти в умовах, що раптово ускладнилися; уміння чітко донести до підлеглих свої думки та наміри; вміння дати об'єктивну оцінку діям підлеглих; уміння в конфліктних ситуаціях проводити адекватну ситуації стратегію комунікативної поведінки, змінювати стиль спілкування); управлінські якості (здатність організовувати діяльність підлеглих, ставити конкретні завдання, згуртовувати колектив, виявляючи при цьому вимогливість і критичність; здатність брати на себе відповідальність за прийняті рішення та дії; здатність до активності, ініціативності, розпорядливості; здатність досягати успіху у вирішенні службових справ; здатність формувати мотивацію у підлеглих до виконання поставлених завдань; уміння давати чіткі, ясні, впевнені формулювання при постановці завдань, доповіді); інтелектуальні якості (здатність розглянути проблему в цілому; здатність прийняти правильне рішення при нестачі необхідної інформації або відсутності часу на її осмислення; уміння вибирати з великого обсягу інформації ту, яка необхідна для вирішення завдання; аналітичний склад розуму, прогностичні здібності; уміння діяти творчо, нешаблонно; розвинутий інтелект, прогресивний світогляд, ерудиція); мнемічні якості (достатній обсяг, швидкість і точність запам'ятовування та сприймання; здатність протягом тривалого проміжку часу утримувати в пам'яті велику кількість інформації; здатність помічати зміни в обстановці, не зосереджуючи свідомо на них увагу; здатність швидко орієнтуватися в новій і незнайомій обстановці, оцінювати ступінь важливості інформації, що надходить; здатність протягом короткого терміну утримувати в пам'яті розташування предметів, їхній колір, розмір); емоційно-вольові якості (здатність керувати власною поведінкою у критичних обставинах; здатність психологічно впливати на підлеглих у критичних обставинах, заряджати їх енергією, оптимізмом, упевненістю; схильність до розумного і виправданого професійного ризику; врівноваженість та самовладання в умовах загрози особистій безпеці; наполегливість у подоланні труднощів;

висока стресостійкість; здатність до сміливих, рішучих, ініціативних дій); психомоторні якості (висока фізична витривалість, стійкість до фізичної втоми; розвинута координація рухів, стійкість до тремору; точність рухів і здатність до швидкої дії в умовах дефіциту часу; здатність використовувати м'язову силу як вибухового, так і статичного характеру); сенсорно-перцептивні якості (підвищені вимоги до зорової, слухової чутливості та вестибулярного апарату); атенційні якості (здатність тривалий час зберігати стійку увагу, незважаючи на втому та сторонні подразники; здатність швидко переключати увагу з одного виду діяльності на інший; уміння розподіляти увагу при виконанні декількох функцій, завдань в умовах дефіциту часу). Кожна ПВЯ визначає успішність взаємозв'язку між реальністю і суб'єктивним світом професіонала в процесі діяльності.

Розроблено психограму начальника караулу ОРС ЦЗ МНС України, яка набула вигляду багаторівневої структури ПВЯ: на першому, найбільш важливому рівні знаходяться інтелектуальні ПВЯ; на другому рівні – управлінські ПВЯ; на третьому рівні – емоційно-вольові якості та на четвертому рівні – мнемічні ПВЯ.

4. Виявлено такі провідні мотиви професійного вибору начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України: схильність до воєнізованої служби; прагнення до морального задоволення від роботи; бажання зробити професійну кар'єру; прагнення до роботи, пов'язаної з наданням допомоги іншим людям; бажання чогось навчитися по-справжньому; прагнення до ризику, небезпеки, можливості проявити себе; змістовний інтерес до роботи в пожежно-рятувальних підрозділах; сімейна традиція; прагнення одержати вищу технічну освіту та ін.

5. Виділено та описано основні психологічні типи начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України: відповідально-активний (перевага шкал «Невротичний надконтроль» та «Оптимістичність») – характерний для фахівців із високим рівнем професійної успішності; самостверджуючо-закритий (перевага шкал «Ригідність» та «Імпульсивність») – із середнім рівнем професійної успішності; тривожно-імпульсивний (перевага шкал «Імпульсивність» та «Тривожність») – із низьким рівнем професійної успішності. Зазначені профілі низькоуспішних фахівців мають спільні риси з профілями колишніх начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України, які відрізнялися низьким рівнем ефективності професійної діяльності.

6. Розроблено структуру індивідуально-психологічних якостей, що забезпечують успішність діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України, до якої ввійшли чотири основні компоненти: пізнавальний, управлінський, емоційно-вольовий та мотиваційний. Зазначені компоненти слід сприймати як визначальні в процесі професійно-психологічного відбору кандидатів на службу та моніторингу успішності професійної діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України.

Потребує подальшого дослідження проблема створення професіограм старшого начальницького складу служби цивільного захисту – заступника, начальника пожежно-рятувальної частини, начальника районного відділу та міського управління ГУ МНС України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Снісаренко А. Г. Психологічні аспекти професійної діяльності рятувальників / А. Г. Снісаренко // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія : Психологія. – Харків : ХНУ, 2006. – № 35(718). – С. 114 – 117.

2. Снісаренко А. Г. Динаміка психологічних характеристик рятувальника під час професійного становлення / А. Г. Снісаренко // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки : зб. наук. праць. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – № 18(42). – С. 240 – 246.

3. Снісаренко А. Г. Необхідність формування професійно важливих якостей майбутніх фахівців Оперативно-рятувальної служби МНС України / А. Г. Снісаренко // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія : Психологія. – Харків : ХНУ, 2007. – № 37(759). – С. 242 – 246.

4. Снісаренко А. Г. Актуальні проблеми психологічного забезпечення професійної діяльності майбутніх рятувальників / А. Г. Снісаренко // Проблеми гуманітарних наук : Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка [ред. кол. Н. Скотна, В. Татенко та ін.]. – Дрогобич : РВВ ДДПУ ім. І. Франка, 2007. – Вип. 19. Психологія. – С. 66 – 76.

5. Снісаренко А. Г. Експериментальне вивчення професійно важливих якостей начальника караулу Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту / А. Г. Снісаренко // Проблеми екстремальної та кризової психології : зб. наук. праць. – Харків : УЦЗУ, 2007. – Вип. 3, ч. 2. – С. 296 – 303.

6. Снісаренко А. Г. Психічна напруженість як особистісна характеристика професійної діяльності начальників караулів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України / А. Г. Снісаренко // Проблеми гуманітарних наук : Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка [ред. кол. Н. Скотна, В. Татенко та ін.] – Дрогобич : РВВ ДДПУ ім. І. Франка, 2008. – Вип. 21. Психологія. – С. 157 – 167.

7. Снісаренко А. Г. Соціально-психологічні чинники, що обумовлюють професіографування діяльності начальників караулів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України / А. Г. Снісаренко // Вісник. Зб. наук. статей Київського міжнародного університету. Серія : Психологічні науки. – К. : КиМУ, 2008. – Вип. 12. – С. 186 – 195.

8. Снісаренко А. Г. Аналітичний погляд на теоретико-методологічні підходи до проблеми професіографування / А. Г. Снісаренко // Вісник. Зб. наук. статей Київського міжнародного університету. Серія : Психологічні науки. – К. : КиМУ, 2009. – Вип. 13. – С. 169 – 183.

9. Снісаренко А. Г. Фактори професійної незадоволеності серед начальників караулів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України / А. Г. Снісаренко // Вісник Національної академії оборони України : зб. наук. праць. – К. : НАОУ, 2009. – Вип. 5 (13). – С. 171 – 175.

10. Снісаренко А. Г. Модель професійно важливих якостей начальника караулу Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України /

А. Г. Снісаренко // Актуальні проблеми психології : Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія [за ред. С. Д. Максименка]. – К. – Кіровоград : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. – Т. X, Вип. 14. – С. 278 – 287.

11. Снісаренко А. Г. Психологічний аналіз професійної діяльності фахівців радіаційно-хімічних формувань аварійно-рятувальних підрозділів МНС України / М. А. Кришталь, А. Д. Левченко, Д. Є. Левченко, А. Г. Снісаренко // Вісник Національної академії оборони України : зб. наук. праць. – К. : НАОУ, 2010. – Вип. 1 (14). – С. 118 – 124.

12. Снісаренко А. Г. Особистісні особливості начальників караулів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України з різним рівнем професійної успішності / А. Г. Снісаренко // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / [за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої]. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – Вип. 9. – С. 562 – 571.

13. Снісаренко А. Г. Особистісні особливості начальників караулів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України, що не сприяють їх професійній успішності / А. Г. Снісаренко // Проблеми екстремальної та кризової психології : зб. наук. праць. – Харків : НУЦЗУ, 2010. – Вип. 8. – С. 128 – 136.

14. Снісаренко А. Г. Діяти професійно за будь-яких умов / А. Г. Снісаренко // Надзвичайна ситуація. – 2005. – Вип. № 12. – С. 46 – 47.

15. Снісаренко А. Г. Психічні стани, що виникають у працівників Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України в умовах надзвичайної ситуації / А. Г. Снісаренко // Вісник Черкаського університету. Серія : Педагогічні науки. – Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. – Вип. 125. – С. 71 – 75.

16. Снісаренко А. Г. Фрустрація рятувальника як психологічна проблема / С. А. Мукомел, А. Г. Снісаренко // Актуальні проблеми практичної психології : зб. наук. праць. – Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2009. – Ч. II. – С. 117 – 124.

17. Снісаренко А. Г. Втома як психофізіологічний показник професійної діяльності рятувальника / А. Г. Снісаренко // Пожежна та техногенна безпека : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Черкаси, 1 – 2 грудня 2005 р.). – Черкаси : ЧПБ ім. Героїв Чорнобиля, 2005. – С. 165 – 168.

18. Снісаренко А. Г. Деякі психологічні аспекти професійної діяльності рятувальників / А. Г. Снісаренко // Пожежна безпека та аварійно-рятувальна справа : стан, проблеми і перспективи : матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листопада – 1 грудня 2005 р.). – К. : УкрНДІПБ МНС України, 2005. – С. 52 – 54.

19. Снісаренко А. Г. Вплив екстремальних умов діяльності на боєздатність рятувальника / А. Г. Снісаренко // Проблеми і перспективи наук в умовах глобалізації : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 27 жовтня 2005 р.). – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2005. – С. 172 – 174.

20. Снісаренко А. Г. Фактори впливу на боєздатність фахівця Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту / А. Г. Снісаренко // *Wykształcenie i nauka bez granic – 2005 : materialy II Międzynarodowej naukowe-praktycznej konferencji (Przemysl – Praha, 19 – 27 grudnia 2005 r.)*. – Премьшль : Sp. Z. o. o. «Nauka i studia», 2005. – Том 20. Psychologia i socjologia. – С. 29 – 30.

21. Снісаренко А. Г. Діяльність рятувальника в системі «Людина-машина-середовище» / А. Г. Снісаренко // *Сучасні наукові дослідження – 2006 : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 20 – 28 лютого 2006 р.)*. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2006. – Т. 34. Психологія та соціологія. – С. 13 – 15.

22. Снісаренко А. Г. Психологічна стійкість фахівців міністерства з питань надзвичайних ситуацій до діяльності в екстремальних умовах / А. Г. Снісаренко // *Проблеми особистості в сучасній науці : результати й перспективи досліджень : матеріали VIII Міжнар. конф. молодих науковців (Київ, 27 – 28 квітня 2006 р.)*. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – С. 27 – 29.

23. Снісаренко А. Г. Влияние стресса на профессиональную деятельность спасателей / А. Г. Снісаренко // *Защита от чрезвычайных ситуаций : инновации и перспективы дополнительного образования : сб. тез. докладов науч.-практ. конф., посвященной 10-летию Учреждения образования «Институт переподготовки и повышения квалификации МЧС Республики Беларусь» (Светлая Роща, 21 – 22 сентября 2006 г.)*. – Светлая Роща : МЧС Республики Беларусь, 2006. – С. 247 – 249.

24. Снісаренко А. Г. Психологічні аспекти травматизму фахівців Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України / А. Г. Снісаренко // *Проблеми зниження ризику виникнення надзвичайних ситуацій в Україні : матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 11 – 12 жовтня 2006 р.)*. – К. : УкрНДІПБ МНС України, 2006. – С. 160 – 163.

25. Снісаренко А. Г. Деякі проблеми психологічного забезпечення діяльності фахівців Оперативно-рятувальної служби МНС України / А. Г. Снісаренко // *Проблеми і перспективи наук в умовах глобалізації : матеріали Всеукр. наук. конф. (Тернопіль, 7 листопада 2006 р.)*. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2006. – С. 131 – 132.

26. Снісаренко А. Г. Психологические факторы гибели и травматизма спасателей / А. Г. Снісаренко // *Системы безопасности – СБ-2006 : материалы XV науч.-техн. конф. (Москва, 26 октября 2006 г.)*. – М. : Академия ГПС МЧС России, 2006. – С. 265 – 267.

27. Снісаренко А. Г. Характеристика сформированности профессионально важных качеств будущих специалистов Оперативно-спасательной службы / А. Г. Снісаренко // *Предупреждение. Спасение. Помощь. Теория и практика 15 лет в системе МЧС России : сб. тез. XIV Междунар. науч.-практ. конф. научно-педагогического состава и обучающихся Академии (Химки, 3 апреля 2007 г.)*. – Химки : АГЗ МЧС России, 2007. – С. 57 – 59.

28. Снісаренко А. Г. Психологические характеристики спасателя в процессе учебно-профессиональной деятельности / А. Г. Снісаренко // *Чрезвычайные*

ситуации : предупреждение и ликвидация : сб. тез. докладов IV Междунар. науч.-практ. конф. : в 3 т. (Минск, 6-8 июня 2007 г.) – Мн., 2007. – Т. 3. – С. 214 – 216.

29. Снісаренко А. Г. Вивчення професійно важливих якостей начальників караулів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України / М. А. Кришталь, А. Г. Снісаренко // Пожежна безпека – 2007 : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Черкаси, 15 – 16 листопада 2007 р.). – Черкаси : АПБ ім. Героїв Чорнобиля, 2007. – С. 83 – 84.

30. Снісаренко А. Г. Деадаптивні психічні стани у діяльності рятувальників / А. Г. Снісаренко // Вища школа України в умовах глобалізації та інтеграції : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (Черкаси, 27 – 28 березня 2008 р.). – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. – С. 143 – 144.

31. Снісаренко А. Г. Про необхідність проведення професіографічного аналізу діяльності начальника караулу Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України / А. Г. Снісаренко // Психологічні аспекти національної безпеки : тези Другої міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 27 – 28 березня 2008 р.). – Львів : Львів. держ. ун-т внутрішніх справ, 2008. – С. 217 – 219.

32. Снісаренко А. Г. Професійно важливі якості начальника караулу Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України, що детермінують успішність його професійної діяльності / А. Г. Снісаренко // Научные исследования – теория и эксперимент '2008 : материалы четвертой междунар. науч.-практ. конф. (Полтава, 19 – 21 мая 2008 г.). – Полтава : Изд-во «ИнтерГрафіка», 2008. – Т. 3. – С. 102 – 104.

33. Снісаренко А. Г. Детерминанты социально-психологического происхождения, которые влияют на эффективность деятельности начальников караулов Оперативно-спасательной службы гражданской защиты МЧС Украины / А. Г. Снісаренко // Инновационные технологии защиты от чрезвычайных ситуаций : сб. тез. докладов междунар. науч.-практ. конф. (Минск, 2 – 3 октября 2008 г.) / редкол. : Э. Р. Бариев и др. – Минск : Командно-инженерный институт МЧС Республики Беларусь, 2008. – С. 122 – 123.

34. Снісаренко А. Г. Ефективність професійної діяльності начальників караулів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України як психологічна проблема / А. Г. Снісаренко // Розвиток наукових досліджень '2008 : матеріали четвертої міжнар. наук.-практ. конф. (Полтава, 24 – 26 листопада 2008 р.). – Полтава : Вид-во «ИнтерГрафіка», 2008. – С. 147 – 148.

35. Снісаренко А. Г. Сучасний стан та проблеми професійного відбору в МНС України / А. Г. Снісаренко // Інноваційні підходи до застосування технологій у соціально-педагогічній роботі : матеріали Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конференції (Черкаси, 15 – 16 лютого 2009 р.). – Черкаси, 2009. – С. 174 – 176.

36. Снісаренко А. Г. Провідні мотиви професійного вибору начальників караулів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України / А. Г. Снісаренко // Організаційно-управлінські, економічні та нормативно-правові аспекти забезпечення діяльності органів управління та підрозділів МНС

України : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Черкаси, 28 квітня 2009 р.). – Черкаси : АПБ ім. Героїв Чорнобиля МНС України, 2009. – С. 67 – 68.

37. Снісаренко А. Г. Проблеми підвищення ефективності професійної діяльності рятувальників у контексті розвитку сучасної психології діяльності в особливих умовах / А. Г. Снісаренко, М. А. Кришталь // Наука, освіта, суспільство очима молодих : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. студентів та молодих науковців (Рівне, 13 – 14 травня 2009 р.). – Рівне : РВВ РДГУ, 2009. – С. 138 – 139.

38. Снісаренко А. Г. Определение профессионально важных качеств для становления специалиста Оперативно-спасательной службы гражданской защиты МЧС Украины / Н. А. Кришталь, А. Г. Снісаренко // Чрезвычайные ситуации : предупреждение и ликвидация : сб. тез. докладов V междунар. науч.-практ. конф. (Минск, 8 июля 2009 г.) : в 3 т. / Ред. кол. : Э. Р. Бариев и др. – Мн., 2009. – Т. 2. – С. 106 – 108.

39. Снісаренко А. Г. Оцінка напруженості праці начальників караулів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України / А. Г. Снісаренко // Пожежна безпека – 2009 : зб. тез доповідей IX міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 5 листопада 2009 р.). – Львів : ЛДУ БЖД, 2009. – С. 51 – 52.

40. Снісаренко А. Г. Особистісні особливості начальників караулів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України / А. Г. Снісаренко // Теорія та практика ліквідації надзвичайних ситуацій : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Черкаси, 4 грудня 2009 р.). – Черкаси : АПБ ім. Героїв Чорнобиля, 2009. – С. 321 – 324.

41. Снісаренко А. Г. Психологічні проблеми дослідження діяльності в особливих та екстремальних умовах / А. Г. Снісаренко // Проблеми психології діяльності в особливих умовах : матеріали II Міжвуз. наук. конф. (Черкаси, 26 лютого 2010 р.). – Черкаси : АПБ ім. Героїв Чорнобиля МНС України, 2010. – С. 29 – 32.

42. Снісаренко А. Г. Самооцінка як чинник, що визначає успішність професійної діяльності начальника караулу Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України / А. Г. Снісаренко // Успішність особистості : потенціал та обмеження : тези доповідей міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 березня 2010 р.) / за ред. М. Л. Смульсон, Л. М. Зінченко. – К. : Ін-т психології ім. Г. С. Костюка, 2010. – С. 230 – 233.

43. Снісаренко А. Г. Вплив особистісних особливостей начальників караулів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України на успішність їхньої професійної діяльності / А. Г. Снісаренко // Актуальні проблеми становлення особистості професіонала в ризиконебезпечних професіях : матеріали міжрегіон. наук. семінару (Київ, 25 березня 2010 р.) / Мін-во оборони України / Нац. ун-т оборони України. – К. : НУОУ, 2010. – С. 327 – 330.

44. Снісаренко А. Г. Психологічні типи начальників караулів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України / А. Г. Снісаренко // Організаційно-управлінські, економічні та нормативно-правові аспекти забезпечення діяльності органів управління та підрозділів МНС

України : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (Черкаси, 16 квітня 2010 р.). – Черкаси : АПБ ім. Героїв Чорнобиля МНС України, 2010. – С. 121 – 123.

45. Снісаренко А. Г. Аналіз сучасного стану професійно-психологічної підготовки начальників караулів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України / А. Г. Снісаренко // Вища школа України : національні пріоритети і європейські орієнтири / зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Черкаси, 29 – 30 квітня 2010 р.). – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2010. – С. 120 – 122.

46. Снісаренко А. Г. Роль личностных особенностей начальников караулов Оперативно-спасательной службы гражданской защиты МЧС Украины в определении успешности их профессиональной деятельности / А. Г. Снісаренко, Н. А. Кришталь // Чрезвычайные ситуации : теория, практика, инновации : сб. материалов междунар. науч.-практ. конф. (Гомель, 27 – 28 мая 2010 г.) : в 2 ч. – Гомель : ГИИ, 2010. – Ч. 2. – С. 409 – 410.

47. Психологія діяльності в особливих умовах : навчальний посібник за напрямом підготовки 6.170203 «Пожежна безпека» освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр / [В. П. Бут, В. В. Вареник, Н. П. Вовк, Г. С. Грибенюк, М. А. Кришталь, А. Г. Снісаренко, П. В. Теслюк]. – Черкаси : АПБ ім. Героїв Чорнобиля, 2008. – 218 с.

АНОТАЦІЇ

Снісаренко А.Г. Професіографічний аналіз діяльності начальників караулів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах». – Національний університет цивільного захисту України. – Харків, 2011.

У дисертації наведено результати дослідження наукової проблеми професіографічного аналізу діяльності начальників караулів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту (ОРС ЦЗ) МНС України. Автором проаналізовано сучасні погляди науковців на проблему професіографічного опису діяльності працівників екстремального профілю, розкрито особливості професійної діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України.

Серед професійно важливих якостей фахівців ОРС ЦЗ МНС України виділено максимально значущі: інтелектуальні, управлінські, емоційно-вольові та мнемічні якості. Визначено провідні мотиви професійного вибору начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України.

Запропоновано професіограму начальника караулу ОРС ЦЗ МНС України, виділено основні особистісні типи, представники яких відрізняються високими, середніми та низькими показниками професійної успішності.

Ключові слова: начальник караулу Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України, професійно важливі якості, професіографічний опис, професійно-психологічний відбір.

Снисаренко А.Г. Профессиографический анализ деятельности начальников караулов Оперативно-спасательной службы гражданской защиты МЧС Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.09 – «Психология деятельности в особых условиях». – Национальный университет гражданской защиты Украины. – Харьков, 2011.

В диссертации представлены результаты исследования научной проблемы относительно профессиографического анализа деятельности начальников караулов Оперативно-спасательной службы гражданской защиты (ОСС ГЗ) МЧС Украины.

Анализ психологических исследований профессиональной деятельности и особенностей ее влияния на психическое состояние и личностные качества начальников караулов ОСС ГЗ МЧС Украины доказал несовершенство существующей системы профессионально-психологического отбора, который, в свою очередь, негативно влияет на уровень успешности выполнения специалистами своих профессиональных обязанностей. Учитывая то, что профессиография – это обязательное условие научной организации профессиональной ориентации, а также исходный пункт для выбора методов, порядка и последовательности проведения профессионально-психологического отбора, проблема профессиографического описания деятельности начальников караулов ОСС ГЗ МЧС Украины в настоящее время является очень актуальной как в теоретическом, так и в научно-практическом аспекте.

Установлено, что в отличие от многих профессий деятельность начальников караулов ОСС ГЗ МЧС Украины проходит в условиях угрозы для жизни и здоровья. Спецификой деятельности таких специалистов является то, что они, работая в экстремальных условиях, принимают управленческие решения и не имеют права на ошибку.

Автором доказано, что эффективность профессиональной деятельности начальников караулов ОСС ГЗ МЧС Украины зависит от комплекса профессионально важных качеств сотрудников, который по результатам профессиографического описания должен использоваться при профессионально-психологическом отборе и психологическом сопровождении деятельности персонала МЧС.

Среди профессионально важных качеств специалистов ОСС ГЗ МЧС Украины выделены максимально значимые: интеллектуальные, управленческие, эмоционально-волевые и мнемические качества, а также ведущие мотивы профессионального выбора начальников караулов ОСС ГЗ МЧС Украины.

Выделены и охарактеризованы основные психологические типы начальников караулов ОСС ГЗ МЧС Украины: ответственно-активный – характерный для специалистов с высоким уровнем профессиональной успешности, самоутверждающе-закрытый – со средним уровнем профессиональной успешности и тревожно-импульсивный – с низким уровнем профессиональной успешности. Это свидетельствует о существенных расхождениях в структуре личностных особенностей начальников караулов ОСС

ГЗ МЧС України, которая потенциально может обуславливать их профессионально-психологическую пригодность.

Предложена профессиограмма начальника караула ОСС ГЗ МЧС Украины. Разработана структура индивидуально-психологических качеств, обеспечивающих успешность деятельности начальников караулов ОСС ГЗ МЧС Украины.

Ключевые слова: начальник караула Оперативно-спасательной службы гражданской защиты МЧС Украины, профессионально важные качества, профессиографическое описание, профессионально-психологический отбор.

Snisarenko A.G. Professiographic Analysis of Activities of Chiefs of Guards of Operatively-Rescue Service of Civil Defense of MOE of Ukraine. – Manuscript.

The dissertation for obtaining the Scientific Degree of the Candidate of Psychological Sciences in Speciality 19.00.09 – Psychology of activity in special conditions. – The National University of Civil Defense of Ukraine. – Kharkiv, 2011.

The dissertation presents the results of the research devoted to the scientific problem of profессиographic analysis of activity of chiefs of guards of Operatively-Rescue Service of Civil Defense (ORS of CD) of MOE of Ukraine. The author has analyzed the modern views of scientists to the problem of profессиographic description of the activity of employees of extreme profile, the features of professional activity of chiefs of guards of ORS of CD of MOE of Ukraine were revealed.

The major professionally important qualities of the employees of the ORS of CD of MOE of Ukraine are highlighted as the most significant, i.e. intellectual, administrative, emotionally-willing and mnemonic features. There were determined leading motives for the professional choice of the chiefs of guards of ORS of CD of MOE of Ukraine.

The profессиogramma of chief of guard of ORS of CD of MOE of Ukraine is offered; there were suggested basic personality types, the representatives of which differ in high, medium and low indexes of professional success.

Keywords: chief of guard of Operatively-Rescue Service of Civil Defense of MOE of Ukraine, professionally important qualities, profессиographic description, professionally-psychological selection.

Підписано до друку 05.01.2011р. Формат 60x84/16.

Папір 80 г/м². Друк ризограф. Ум.друк.арк. 1,0

Тираж 100 прим. Вид. № 132/11. Зам. № 491/11.

Відділення редакційно-видавничої діяльності
Національного університету цивільного захисту України
61023, м. Харків, вул. Чернишевська, 94.